Sjeng Scheijen

Gelukskind

Het leven van Hans van Manen

2023 Prometheus Amsterdam

Hans spreekt

Over het leven

‘Ik weet niet wat sentimentaliteit is, maar ik heb niets tegen tranen.’

‘Door te leven ontken je dat de dood onontkoombaar is.’

‘Wie tevreden is, is opgehouden met leven.’

‘Ik kan me niets voorstellen zonder erotiek, behalve het afwegen van een pond suiker.’

‘Humor is sensualiteit.’

Over dans

‘Dans bestaat bij de gratie van stilstand.’

‘Politiek ballet bestaat niet.’

‘Bij het choreograferen onderhoud ik met al mijn dansers en danseressen een erotische relatie die niets met seks te maken heeft. Of nee: het is wel een soort seks; helemaal als het lekker gaat.’

‘Als je twee mensen samen ziet bewegen, representeert dat twee mensen die samen bewegen.’

Over kunst

‘Een huis, is dat geen natuur? Ik vind het leuk natuur uit te drukken in een quasi-onnatuurlijke omgeving.’

‘Kunst brengt enorme creatieve processen op gang, die altijd hun weerslag vinden op het dagelijks leven.’

‘De gedachte dat iets mooi zou zijn omdat het programmaboek vermeldt hoeveel slachtoffers er in Hiroshima vielen, vind ik verwerpelijk.’

‘Ik haat decoratie, alles moet betekenis hebben.’

‘Visueel denken kan iedereen. Denk maar eens aan de onanie.’

Over zichzelf

‘Niets is gemakkelijker dan nooit te liegen.’

‘Ich hasse das, Privatleben. Mein Haus muss immer voll sein.’

‘Ich bin wohl einfach ein Glückskind.’

‘Stel mij duizend vragen over mezelf – en ik blijf je duizend antwoorden schuldig.’

‘Emoties zijn geheim en privé en dat moet zo blijven.’

‘Fantastische mensen hebben nooit geheimen.’

1

Marnixstraat 405

Steile trappen. De wrakke trappenhuizen van Amsterdamse woonkazernes. Nauwelijks een trapportaal. Direct achter de smalle deur snellen de treden in het donker omhoog. Bovenaan klinkt soms een gedempt hallo, maar niet vandaag. De mannen die begin juni 1945 aanbelden op de Marnixstraat 405 driehoog waren wel verwacht maar niet gewenst.

Trappenhuizen als deze vind je zelfs in de armste buurten van Parijs of Londen nauwelijks, maar in het grootste deel van negentiende-eeuws Amsterdam waren ze de norm. In de armste stukken, zoals de Govert Flinckstraat en andere straten rondom de Albert Cuypmarkt, zijn de opgangen naar de bovenwoningen nauwelijks breder dan de schouderpartij van een stevige man. Eerder ladders dan trappen.

De huizen in de Marnixstraat waren iets, maar niet veel beter. Toen de deur van het huis met nummer 405 openging in juni 1945, slechts enkele weken na de bevrijding, klommen twee militairen in burgerkleding de trappen op naar de derde etage, zich optrekkend aan de leuningen, als die tenminste niet in de laatste maanden als brandhout waren gebruikt. Toen ze aankwamen op de derde verdieping stond de deur naar het appartement open.

Het waren militairen van de Binnenlandse Strijdkrachten, een paramilitaire organisatie samengesteld uit voormalige verzetslieden of mannen die ineens hadden bedacht dat ze tot het verzet behoorden, wat vaak voorkwam in de eerste weken na de bevrijding. Ze kwamen om de vrouw des huizes, geboren als Duitse maar genaturaliseerd Nederlandse, mee te nemen voor verhoor. Zij had in de oorlog werk gevonden via een contact in de Wehrmacht. Ze was dus verdacht en zou als mogelijke collaborateur kunnen worden berecht of het land uit worden gezet. De Binnenlandse Strijdkrachten moesten behalve het opsporen van collaborateurs een eerste inventarisatie maken van achtergebleven Duitsers.

Hun optreden was de eerste stap van een etnische zuivering zoals die overal in bevrijd Europa plaatsvond: niet alleen van Duitsers die als bezetters waren gekomen maar ook van Duitsers (of voormalige Duitsers) die al voor de oorlog in het land woonden. In de praktijk betekende dit dat Duitse Nederlanders, soms hele gezinnen, in korte tijd (soms maar vierentwintig uur) hun spullen moesten pakken en op transport werden gezet naar Duitsland, waar zij geen werk, geen bezittingen en soms ook geen familie meer hadden.

Maar de bewoners van het appartement dat de twee mannen betraden gaven weinig aanleiding tot verdenking van collaboratie. Behalve de gezochte vrouw en haar twaalfjarige zoontje was er niets meer. Alle meubels waren in de kachel verdwenen. Zelfs de balken in het plafond waren deels uitgebikt om te verbranden. De vrouw en haar zoon waren volkomen verzwakt, het jongetje was uitgemergeld en zat onder de zweren, zijn hele lichaam aangetast door hongeroedeem. De mannen deden de vrouw handboeien om, gaven het jongetje een reep chocola en voerden de vrouw af. Ze verdween in het duistere trapgat naar beneden, haar zoontje bleef alleen achter zonder te weten wanneer ze terug zou komen.[1]

Deze vrouw heette Marga van Manen-Lilienthal, het jongetje dat ze achterliet was Hans van Manen.

Hans was al meer dan een jaar, eigenlijk sinds zijn elfde verjaardag, niet naar school gegaan. En ook daarna zou hij nauwelijks nog een klaslokaal vanbinnen zien. Toch zou hij zich binnen tien jaar ontwikkelen tot een van de meest geziene en fascinerende dansers in Nederland, en voor zijn dertigste tot een choreograaf die zijn tijdgenoten, vriend en vijand, onmiddellijk herkenden als een talent van internationale statuur. Hij zou een dansrevolutie leiden die Nederland – waar voordien nauwelijks een professionele danscultuur had bestaan – tot een van de belangrijkste dansnaties van Europa maakte. Hij stond aan de wieg van het Nederlands Dans Theater, een gezelschap dat dankzij hem een van de belangrijkste naoorlogse dansgroepen ter wereld werd. Hij zou uitgroeien tot een choreograaf die een enorm oeuvre produceerde van ongehoorde en ongehoord stabiele kwaliteit. Hij werd hogelijk gewaardeerd door het hof en onderhield een formeel maar warm contact met koningin Beatrix en met koning Willem-Alexander. Hij ontving de Erasmusprijs en de

hoogste statelijke onderscheidingen in Nederland en zelfs in Frankrijk, de bakermat van het klassieke ballet, waar hij Commandeur de l'Ordre des Arts et des Lettres werd. In de jaren tachtig werd hij gasthoogleraar aan de universiteit van Nijmegen en lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Een unicum, vermoed ik, voor een man zonder lagereschooldiploma. Het zal heel moeilijk zijn een andere Nederlander te vinden die in de twintigste eeuw zo'n spectaculaire maatschappelijke weg omhoog heeft afgelegd.

De komst van de twee BS'ers zal een schok zijn geweest voor het uitgehongerde jongetje. Hans had twee jaar eerder ook al meegemaakt dat zijn moeder was gearresteerd, toen door de gevreesde Duitse veiligheidsdienst, de SD, omdat het vermoeden bestond dat zij zich had beziggehouden met verzetswerk. De SD werkte nauw samen met de Gestapo, en werd daarmee meestal in één adem genoemd. Toen was ze twee dagen weggebleven en had Hans vreselijk 'in de zenuwen gezeten'.[2] Nu leek die situatie zich te herhalen. Hij liep die ochtend snel naar beneden, waar hij werd opgevangen door Agaath Smit en Saar Heshof, een lesbisch paar dat onder hen woonde. Zij kenden het verhongerde twaalfjarige mannetje goed, zij pasten vaker op hem en hadden het gezin tijdens de oorlog verschillende keren geholpen. Agaath, aanvankelijk kapster en daarna caféhoudster, was de hoofdbewoner. Haar inwonende vriendin Saar was een beroemdheid in de Amsterdamse clandestiene homowereld. Zij runde sinds 1941 café Monico, in de Lange Niezel 15, die de Oudezijds Voorburgwal verbindt met de Warmoesstraat. Het was een café waar sekswerkers, mannelijke en vrouwelijke homoseksuelen en zuchtende twijfelaars elkaar ontmoetten. 'Het zitgedeelte van Monico bestond uit van elkaar afgeschermde coupeétjes' die de klanten gelegenheid bood om elkaar aan te raken en te vrijen.[3]

Het huis in de Marnixstraat waar Hans woonde was een duiventil. De woningregistratie van de gemeente Amsterdam laat zien dat er op iedere verdieping van nummer 405 een voortdurende stroom was van zogenaamde 'inwonenden, niet verwant aan de hoofdbewoner'. Sommige onderhuurders bleven maar een paar maanden, andere soms vele jaren. De verschillende bewoners deelden de wc en de keuken met elkaar. In zekere zin waren het een soort communale woningen. Een bad

of douche was er niet, bewoners wasten zich met water uit een lampetkan of gingen naar een badhuis. De woningkaarten van de gemeente laten zien dat de hoofdhuurders en de onderhuurders overwegend vrouwen waren, weduwen en alleenstaanden, of zelfs gescheiden vrouwen. De paar mannen die waren ingeschreven op het adres Marnixstraat 405 moesten tijdens de oorlog onderduiken, zodat er in het hele pand alleen incidenteel nog volwassen mannen te vinden waren. In deze vrouwengemeenschap groeide Hans op.

Een van de onderhuurders van Agaath, Margaretha Boeren, wordt in een politierapport uit 1940 genoemd als 'publieke vrouw', nadat ze was gearresteerd onder verdenking van het stelen van duizend gulden van een klant.[4] Dit was ongetwijfeld de vrouw die als Lange Greet enkele keren opduikt in de verhalen van Hans over de medebewoners van het huis in de Marnixstraat. Behalve Lange Greet woonden er nog meer sekswerkers onder de Van Manens. In verschillende interviews vertelde hij uitgebreid over vrouwen met namen als Clem, Miep, Cocky, Rie, Beppy en Tilly, die klanten ontvingen in het trappenhuis. 'Je had op éénhoog de oudere hoer Clementine. Zij verhuurde weer een kamer aan Loekie en Miep, twee lesbische hoeren die graag mannenhoeden droegen. De dames probeerden voorzichtig met mij om te gaan, "het jongetje van de derde", maar uitgekookt als ik was had ik het natuurlijk allemaal ongelooflijk snel door.'[5] Prostitutie werd niet vervolgd, maar in Amsterdamse politierapporten komen de huurders van de Marnixstraat met enige regelmaat voor, bijvoorbeeld vanwege openbare dronkenschap, overtreding van de avondklok, of vanwege de diefstal van een paraplu (!). Een andere bewoner, Cornelia Drubbel, werd gearresteerd omdat ze zes gulden vijftig van een klant zou hebben gestolen. De aangever, ene Slingerland, 'beweerde met Drubbel te zijn overeengekomen om tegen betaling van *f* 3,50 in haar woning vleeschelijke gemeenschap met haar te hebben. Hij had haar *f* 10 in betaling gegeven, waarna Drubbel weigerde hem het resteerend bedrag terug te geven. Drubbel beweerde daarentegen, dat Slingerland meer van haar had verlangd dan overeen was gekomen en dat hij haar daarvoor ook de nog resteerende *f* 6,50 had geschonken. Na ondervraging dezerzijds gaf Slingerland zulks toe. Drubbel is, waar haar niets positiefs strafbaars ten laste kon worden gelegd, heengezonden.'[6] Veel ernstiger dan zo'n akkefietje als

dit met de mafketel Slingerland werd het overigens niet.

Hans herinnert zich de volledige namen van de vrouwen niet meer, maar waarschijnlijk was deze Cornelia Drubbel de vrouw die hij zich herinnert als Lange Cor: 'Eerst heette ze Mooie Cor, maar ze waste haar haar met wasbenzine en dat is een keer in de fik gevlogen. Toen was het mooie er wel van af.'[7]

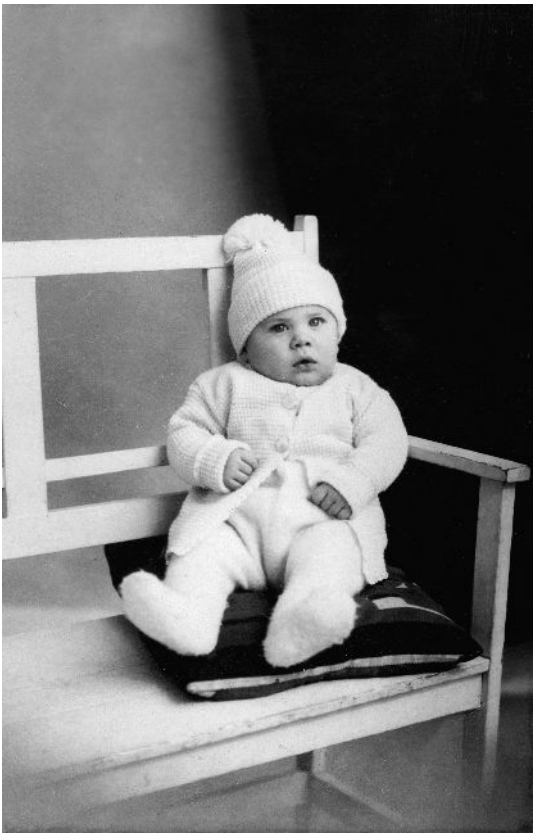
De vrouwen gingen zorgzaam om met het jongetje van de derde dat zich even engelachtig als brutaal opstelde en blijkbaar al hun geheimen doorzag. Hans was dus in goede handen toen hij hen opzocht na de arrestatie van zijn moeder in de zomer van 1945. En deze keer duurde haar afwezigheid niet lang. In minder dan een uur was ze weer terug, zonder handboeien en in afwachting van een besluit over haar toekomst. Dat kwam uiteindelijk na enkele maanden, toen zij een document kreeg van 'politieke betrouwbaarheid', waarmee zij kon blijven werken en van onmiddellijke verdenking was gevrijwaard.[8]

In die eerste weken na de oorlog keerde ook Hans' zeven jaar oudere broer Guus terug van zijn onderduikadres. Omdat Marga van Manen vreesde dat Guus zou worden opgepakt voor de *Arbeitseinsatz* was die vanaf 1943 in Bussum ondergedoken. Met de ontvangst van dat document van 'politieke betrouwbaarheid' en de terugkeer van Guus eindigde de oorlog voor Marga van Manen en haar kinderen.

MARGA'S BEPROEVING

Hans werd in de oorlog op de Marnixstraat versneld volwassen en zijn herinneringen daaraan verdrongen bijna alles wat eraan voorafging. Maar zijn wieg staat niet in Amsterdam. Hij is geboren op 11 juli 1932 in de gemeente Nieuwer-Amstel, tegenwoordig Amstelveen. Zijn vader Gustav van Manen, een Nederlander die in Duitsland opgroeide, ontmoette daar zijn toekomstige vrouw, Marga Lilienthal. Piepjong waren ze nog. Ze trouwden op 22 december 1926, ongetwijfeld noodgedwongen, omdat Marga zwanger was. Familie om op terug te vallen was er nauwelijks, Gustavs vader en moeder waren al overleden, en Marga's ouders leefden verarmd en wel in Duitsland.

Hun eerste zoon Guus werd op 5 mei 1927 geboren. Ook de verhui-

Hans vier maanden oud

zing naar Nederland, eerst Bussum en kort daarna Nieuwer-Amstel, was waarschijnlijk uit nood geboren. Duitsland, en zeker het Ruhrgebied waar Gustav en Marga waren opgegroeid, was verpauperd door de herstelbetalingen opgelegd in het verdrag van Versailles. Nederland was er toen zowel economisch en politiek beter aan toe en er ontstond een gestage stroom van Duitse arbeidsimmigranten naar Nederland. Dat waren vooral veel jonge vrouwen, die zich in Nederlandse kranten aanboden als dienstmeisje of typiste. Zo verhuisden in de jaren twintig meer dan honderdduizend Duitse vrouwen naar Nederland. Meestal waren zij niet alleen op zoek naar Nederlands werk maar ook naar een duurzamere vorm van bestaanszekerheid: een Nederlandse man.[9] De Duitse meisjes hadden overigens een slechte reputatie. Als jonge vrouwen, die

los waren van het ouderlijk gezag, zelfstandig geld verdienden en weinig gevoelig waren voor de repressieve vermaningen van Nederlandse dominees en gezagsdragers, deden ze alles wat jonge mensen graag doen: uitgaan, luid lachen, drinken, en naar bed gaan met leeftijdgenoten. Nederland was toen, zoals de historicus Hans Righart het definieerde, een 'preutse natie' die 'gekenmerkt wordt door een vergaande beheersing van seksuele driften, die bij internationale vergelijking haast onwezenlijk aandoet'.[10] In die atmosfeer werden de Duitse vrouwen beoordeeld als 'losgeslagen' en 'een gevaar voor de openbare zeden'.[11]

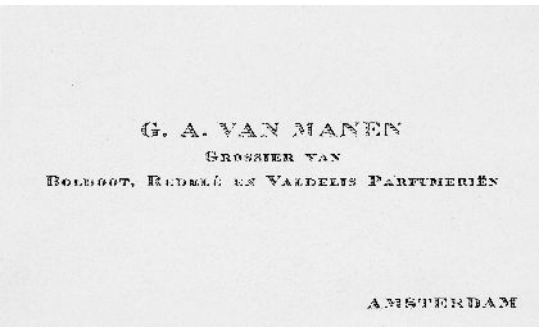
Dat onbeschaafde oordeel werd ook over Marga geveld, ook al had zij dus een Nederlandse man, een bijbehorend kind en zeker onvoldoende geld voor een opwindend uitgaansleven.

Marga van Manen, Amstelveen, jaren dertig

De twee jonge mensen bevonden zich ineens in een halsoverkop gesloten huwelijk, met een baby, in een land dat ze allebei niet of nauwelijks kenden dat met wantrouwen naar hen keek en waar ze niet konden rekenen op een netwerk van familie of kennissen.

De huwelijksakte vermeldt dat Marga 'zonder beroep' was. Later zou ze stenotypiste worden, maar de opleiding daarvoor had ze toen nog niet gedaan. Volgens die akte was Gustav 'kantoorbediende', maar het is zeer de vraag of hij ooit in een kantoor heeft gewerkt. Een opleiding had hij waarschijnlijk niet. Het werk dat hij koos, de ijzer- en schroothandel, suggereert geen indrukwekkend diploma. Maar Gustav was handig en ondernemend en hield ervan risico's te nemen. De ijzerhandel bekoorde hem niet lang en werd ingeruild voor de handel in toiletartikelen. Als vertegenwoordiger van de Nederlandse geurmerken Boldoot, Redelé en Valdelis reed hij met een tweedehandsauto de drogisterijen af. 'Een auto was in die tijd tamelijk bijzonder,' vertelde Hans veel later, 'en mijn vader was erg trots op zijn tweedehandsauto.'[12] De zakelijke plannen van Marga en Gustav waren onorthodox, getuigden van vrolijke bravoure en een opvallend gebrek aan realisme. Toen Gustav merkte dat Marga mooi gitaar kon spelen en kon zingen regelde hij optredens voor haar, in de hoop op extra inkomsten.

G. A. VAN MANEN
GROSSIER VAN
BOLDOOT, REDELÉ EN VALDELIS PARFUMERIËN
AMSTERDAM

Visitekaartje van vader Gustav van Manen

Rust en regelmaat organiseren voor hun gezin lukte Gustav en Marga minder goed. Het gezin verhuisde voortdurend: negen keer in vier jaar in Bussum, en tot 1939 nog vier keer in Amstelveen. Tussendoor, in de zomer van 1930, woonden ze vier maanden op een kleine verdieping in

de Reestraat in Amsterdam. Opvallend is daarbij dat de buurten waar ze woonden helemaal niet armoedig waren, eerder het leefgebied van de gegoede middenklasse. Amstelveense huisjesmelkers beoordeelden Gustav met zijn zwier en Gooise accent als een solide figuur – een inschatting die blijkbaar niet terecht was, gezien het vele overhaaste verhuizen van het gezin Van Manen.

Gustav van Manen in Amstelveen

In 1932, het jaar waarin Hans werd geboren, kreeg Gustav tuberculose. Vanwege het besmettingsgevaar kon hij al snel niet meer rondreizen en zijn economische en sociale leven stortte in. Van de armensteun die hij kreeg kon hij zijn gezin niet voldoende onderhouden. De geliefde auto bleef nog even: 'Hij nam die auto ook als hij zijn uitkering ging ophalen, maar hij was natuurlijk wel zo handig om hem dan twee straten voor de

hoek van het stempellokaal te parkeren.'[13] Gustav probeerde vanuit huis te werken, om zo nog enige inkomsten te genereren. Hij richtte thuis een donkere kamer in en begon een praktijk als foto-ontwikkelaar. Zoon Guus haalde op zijn fiets bij klanten filmrolletjes op, en die werden thuis ontwikkeld en afgedrukt. Daarna bracht Guus ze terug. Terwijl Hans een peuter werd, kwam het bestaan van zijn vader tot stilstand.

Uit angst voor besmetting zonderde Marga haar man af van de kinderen. Toen Gustav bedlegerig werd, richtte ze de voorkamer in als ziekenkamer en de tussendeuren hield ze dicht. De kinderen mochten niet binnenkomen.

Hans heeft nauwelijks herinneringen aan zijn vader. 'De schuifdeur ging open om goedenacht en goedemorgen te zeggen, maar we mochten nooit de kamer in,' vertelde hij later. 'We hebben nooit iets samen gedaan. Ik heb ook geen idee wat voor een man het was. Hoe hij praatte, hoe hij zich bewoog. Hij lag daar maar.'[14]

Hans met vriendinnetje in Amstelveen

De ziekte van haar man was de eerste van vele beproevingen voor de jonge Marga van Manen. Zij had nu de zorg voor haar twee jonge kinderen, maar moest ook een groeiend deel van de gezinsinkomsten binnenhalen. Ze werkte als schoonmaakster en steeds vaker als typiste. Misschien dat ze in deze tijd haar diploma stenotypiste haalde. Maar het was natuurlijk ook een beproeving voor de kinderen, al wisten die niet beter. Ook zij voelden de voortdurende spanning. De vader die alleen maar aanwezig was als een tegen de dood vechtend lichaam, de moeder die altijd op haar tenen liep, uitgeput, en daarbij de glorende verwachting van financiële rampspoed. Het was een slopend gevecht dat niets in het vooruitzicht stelde behalve een uitzichtloos vervolg.

Op 16 oktober 1939, hij was vijfendertig jaar oud, eindigde het jonge leven van Gustav van Manen.

Zoon Guus herinnerde zich later: 'Na afloop van de begrafenis dansten Hansje en ik op de stoep voor ons huis, als gevolg van alle opgekropte spanningen en in reactie op al die stemmig in het zwart geklede mensen. Mijn moeder vond dat niet prettig.'[15]

Er is niet veel bekend over wat voor man Gustav eigenlijk was. Enkele van de paar verhalen over hem komen uit de mond van Guus, de broer van Hans. Het oordeel van Guus over zijn vader is niet erg gunstig. Hij noemde hem 'een echte sjacheraar' die schulden maakte en zijn vrouw daarvoor liet opdraaien. 'Mijn vader was geen aardige man. Hij was streng, humeurig en snel boos. Mijn ouders hadden veel ruzie. Nee, het was geen goed huwelijk.'[16]

De paar verhalen over Gustav die Hans zelf liet opschrijven kwamen grotendeels uit de mond van zijn moeder. 'Mijn moeder kon sappige verhalen vertellen hoe verschrikkelijk hij wel was. Hij was een handige schobbejak, niet echt aardig denk ik.' Ook klinkt haar stem door als hij zijn vader 'een echte ladykiller' noemt.[17] Waarschijnlijk was die karaktereigenschap de reden voor de vele ruzies tussen Marga en haar man. Maar meestal hield Hans het kort als er in een interview naar zijn vader werd gevraagd: 'Een vader had ik niet. Hij overleed aan tbc toen ik zeven was – ik heb hem nooit gemist.'[18] Vanwege Gustavs vermeende slechte karakter en zijn neiging om schulden te maken waren er weinig contacten met de overige Nederlandse familieleden. 'De begrafenis op

Zorgvlied was de eerste en enige keer dat ik enkele ooms en tantes heb gezien,' vertelde Guus later.[19]

Het beeld dat oprijst van Gustav – onverantwoordelijk en onbetrouwbaar – zal wel kloppen, maar misschien is achteraf een zekere mildheid op zijn plaats. Het lijkt erop dat Gustav net zo'n expansieve en ambitieuze man was als zijn zonen later. Hij moet grootse dromen hebben gehad en de wens om iedere druppel lust en plezier die zijn jonge lichaam kon dragen uit te buiten. In Marga Lilienthal vond hij een vrolijke, geestige, sexy vriendin, maar op een monogame relatie waren ze geen van beiden voorbereid. De zwangerschap van Marga moet als een klap zijn gekomen. Een vak leren of studeren ging niet meer, er moest onmiddellijk geld komen. Makkelijk ging dat niet, maar het lukte Gustav om een soort gezinsleven op te bouwen. In 1929, twee jaar na de geboorte van hun eerste kind, kwam de economische crisis. De geldproblemen die Guus later zonder aarzeling toeschreef aan de onverantwoordelijkheid en extravagantie van zijn vader hadden vast ook te maken met de instorting van de Nederlandse economie die een jonge man zonder vaste aanstelling en zonder diploma hard trof. Goed, ook in die omstandigheden probeerde hij nog de showpik van de straat te zijn, maar hoe erg is dat? En toen werd hij ongeneeslijk ziek. Iedere dag moest hij voelen hoe de tuberculose zijn mooie lichaam sloopte. Ademnood, pijn. Iedere dag kwam de dood dichterbij. Hij werd nukkig en gemeen. Veel mensen zullen met minder tegenslagen een slecht karakter krijgen.

Terwijl Gustav in de voorkamer vocht voor zijn leven, moest Marga haar jonge gezin runnen. Rondkomen met het minieme inkomen, de jongens opvoeden, het hele huishouden doen, met waarschijnlijk baantjes ernaast om geld bij te verdienen. Toen Gustav stierf was Marga vierendertig, een weduwe met twee kinderen.

Het bestaan van een alleenstaande vrouw in het vooroorlogse Nederland was een voortdurende strijd tegen vooroordelen, sociale conventies en wetten. Nederland was een aartsconservatief land, waar getrouwde vrouwen alleen mochten werken of een bankrekening openen met schriftelijke toestemming van hun echtgenoot. Officieel scheiden was onmogelijk, behalve in bepaalde extreme gevallen – bijvoorbeeld wanneer een van de echtelieden tot een gevangenisstraf was veroordeeld. Meestal leidde een echtscheiding tot sociale uitsluiting.